

K otázkám budování systémů pro zpřístupňování elektronických vysokoškolských kvalifikačních prací v České republice

Stanovisko Asociace knihoven vysokých škol

Úvod

Vysoké školy jsou producenty informačních zdrojů (vysokoškolských kvalifikačních prací) mnohdy jedinečné kvality, o jejichž dostupnost významně narůstá zájem. Některé z nich, za výrazné iniciativy svých knihoven, zahájily budování moderních systémů, které umožňují jejich zpracování, ukládání a zpřístupňování v elektronické formě (dále jen e-VŠKP). Tyto činnosti však nejsou koordinovány; zpracovávání a zpřístupňování na národní úrovni chybí zcela.

Tato situace se jako pociťovaný problém stala předmětem řady diskusí mnoha vysokoškolských knihovníků na různých odborných fórech. Výsledkem bylo založení odborné komise AKVŠ pro otázky elektronického zpřístupňování vysokoškolských kvalifikačních prací (dále komise pro e-VŠKP), které bylo též bezprostřední reakcí na program a diskusi k této problematice na Celostátní poradě vysokoškolských knihoven ČR, konané na Univerzitě v Hradci Králové v listopadu 2003 (<http://lib.uhk.cz/cpvsk2003/>). Založením komise pro e-VŠKP byl učiněn krok k vytvoření oficiální platformy, na jejímž základě by bylo možné přistoupit k postupnému řešení problematiky spojené s různými aspekty komunikace těchto elektronických informačních zdrojů. Jejich význam pro rozvoj vědy, výzkumu a vysokoškolského vzdělávání je nepochybný a již dávno je patřičně oceněn v zahraničí.

Jednotlivé vyspělé země, ale i řada zemí třetího světa, již provozují moderní systémy archivů pro zpřístupňování e-VŠKP (především disertačních prací) na lokální, národní a mezinárodní úrovni. Plně je tak využíváno moderních informačních a komunikačních technologií včetně skutečnosti, že autoři VŠKP zde tvoří své práce v zásadě již jen v elektronické formě. Tyto systémy bývají v zahraničí finančně i jinak podporovány ze strany státních orgánů, organizací nebo výzkumných nadací. V řadě zemí je navíc zabezpečena kvalitní legislativa umožňující bezproblémovou národní registraci a archivaci nejcennějších typů VŠKP. V ČR podobné zabezpečení chybí a ve srovnání s vyspělými zeměmi postrádáme v současné chvíli dokonce i úplnou celonárodní **bibliografickou** registraci disertačních prací.

Předkládaný dokument je sumarizací závěrů, které zpracovali pracovníci knihoven a informačních středisek na základě poznatků, názorů a zkušeností. Celá problematika je podrobně rozpracovaná v *Důvodové zprávě k otázkám budování systémů pro zpřístupňování elektronických vysokoškolských kvalifikačních prací v České republice* (<http://www.akvs.cz>) Materiál byl připraven členy komise pro e-VŠKP ve spolupráci s členy VV a bude předložen na výroční konferenci AKVŠ.

Sumarizace hlavních tezí

1. Moderní systémy pro zpřístupňování a archivování přinášejí snadný a rychlý on-line přístup k informacím i plným textům v prostředí www, umožňují jednoduchou centrální evidenci a trvalou archivaci. Tím přispívají významně k podpoře vzdělávacího procesu a k urychlení výměny informací v oblasti vědy a výzkumu. Hlavní efekty přinášejí v případě, že jsou vytvářeny na národní úrovni, koordinovány, využívají standardních a jednotných postupů, což vede ke komplexnosti, k vytvoření jednotného prostředí, ke snižování nákladů, k hospodárnému využívání prostředků a sil.
2. Je třeba **navázat na zahraniční zkušenosti**, využít výsledků provedeného výzkumu zahraničních projektů (<http://full.nkp.cz/nkkr/Nkkr0204/0204268.html>) a **usilovat o vytvoření koncepce systému na národní úrovni**. Žádoucí je také navázat na registraci disertačních prací zajišťovanou v posledních letech Státní technickou knihovnou v Praze, včetně vazby na evropský systém šedé literatury **SIGLE**.
3. Výsledky vstupní analýzy současného stavu v ČR ukazují, že praxe na jednotlivých VŠ je velmi různorodá, liší se související předpisy, organizačně-administrativní postupy i forma vlastních prací a způsob zacházení s nimi včetně jejich zpřístupňování. Systémy provozované již nyní v ČR vznikaly nezávisle na sobě v lokálních podmínkách daných škol. Nejsou koordinovány, každý vykazuje vlastní a mnohdy velmi odlišné vlastnosti co do technického, technologického, metodického, organizačního a jiného zabezpečení, jež zatím neumožňuje jejich postupnou a žádoucí integraci ani v národním měřítku, ani s vyspělými mezinárodními digitálními systémy pro zpřístupňování e-VŠKP. Je třeba **zahájit systematickou a koordinovanou činnost, směřující ke koncepčnímu řešení této problematiky v ČR a k vytvoření podmínek pro možnost integrace českých systémů do mezinárodních struktur**. Významnou roli v tomto procesu by mohly sehrát také vysokoškolské knihovny.
4. Pozornost při zpřístupňování a archivování e-VŠKP by měla být **zaměřena zejména na disertační, popřípadě habilitační práce**, a to vzhledem k jejich cennosti i s ohledem na nepříznivý stav národní registrace disertačních prací v ČR. V tomto směru bude nutné se zasadit o vytvoření legislativního opatření a návazných předpisů, vedoucích k zajištění centrálního zpracovávání a zpřístupňování z každé univerzity v ČR v elektronické formě. Vzhledem k zájmu uživatelů i o další typy VŠKP (rigorózní, diplomové, příp. bakalářské práce) však každá škola může podle vlastních možností zvážit i jejich archivaci a zpřístupňování. Účelné by však bylo podporovat - zejména v případě státních prostředků - vytvoření národního archivu především disertací.
5. Budování a provoz systémů pro zpřístupňování e-VŠKP by měl být realizován za účasti a na základě **konsensu více aktérů**, kteří mají v těchto systémech nezastupitelné místo. Bude třeba iniciovat jak spolupráci s odborníky z oblasti IT, např. spolupráce se sdružením EUNIS, tak s vedením vysokých škol. Dalším krokem bude úsilí o získání podpory dalších organizací, a to **i na státní úrovni** a hledání možnosti institucionálního zabezpečení provozu systému na národní úrovni.
6. Je nezbytné usilovat o **podporu vyšších forem počítačové, publikační, právní a informační gramotnosti samotných autorů VŠKP**. Potřebné bude vytváření modelových příruček, jednotných struktur pro jednotlivé typy e-VŠKP a jiných pomůcek. Vytváření standardizace v tomto směru je důležitým předpokladem bezproblémové komunikace těchto dokumentů i informací o nich v prostředí počítačových sítí a příslušných digitálních sys-

témů. Bude třeba napomáhat jejich prosazování na jednotlivých vysokých školách. Úzká spolupráce s pedagogy vysokých škol je v této oblasti nezbytná.

7. Autorsko-právní problematika patří k podstatným a zároveň velmi složitým a citlivým otázkám v systémech zpřístupňování e-VŠKP. Současný stav autorského zákona v ČR umožňuje zpřístupňování prací pouze na základě licenční dohody, uzavřené mezi autorem a školou. Bude třeba iniciovat jednání vedoucí **k projednávání změn v dosavadních legislativních materiálech** zejména se vztahem k možnosti odevzdávat povinně práce v elektronické podobě minimálně pro účely celonárodní registrace. V návaznosti na to bude třeba usilovat o **změny v navazujících předpisech vysokých škol a motivovat autory k zájmu o zpřístupňování jejich prací na nekomerční bázi.**
8. Analýza systémů pro zpřístupňování e-VŠKP poukázala na to, že různost metodických a technologických procesů přináší nejen různost výstupů, ale že je také problémem pro jejich žádoucí integraci. Je proto nezbytné usilovat o **vytvoření a implementaci standardů včetně aplikace mezinárodně doporučených standardů** (pro datové a metadatové struktury, zobrazovací a archivační formáty, komunikační protokoly apod.). V tomto směru bude potřebné **pořádání odborných seminářů a školení** pro pracovníky z univerzitních knihoven i z výpočetních center vysokých škol.

Praha, 31. 3. 2004